
CONTEMPORARY DEMOGRAPHIC AND EMIGRATION PROCESSES IN BULGARIA

Rumiana Budjeva

Institute of Philosophy and Sociology, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria, r.budjeva@gmail.com

Abstract: Bulgaria's condition is less and less defined as a "crisis" and more and more often as a "collapse" and even an "irreversible catastrophe". In the conditions of established as permanent and deepening negative demographic trends, such as: permanent population decline, aging, declining birth rate, exacerbation of the imbalance in the territorial distribution of the population, etc., the problem of the role of young people in demographic processes it is especially relevant. Therefore, in this article we will look in more detail at the relationship between current demographic processes and trends in Bulgaria on the one hand, and the attitude of young people to emigration, on the other. The focus is on young people, as measures targeted at them are particularly important in the long run. It is the cohort between 18 and 38 years old that could give a possible impetus to break the negative demographic trends and the survival of the Bulgarians. In order to make substantiated conclusions, conclusions and recommendations for overcoming these negative trends, from the very beginning of our article we will make a brief overview of the current demographic situation. Based on rich statistical information and data from the National Statistical Institute, as well as on the results of current sociological research on the subject, we draw conclusions not only about the current demographic, but also about the emigration processes and attitudes of young people in Bulgaria. Special attention is paid to the increased attitude of young people to emigrate, as well as their overall value orientation regarding their reproductive behavior, desire to have children, attitude to family, career, future and more. These serious challenges have been addressed both demographically and politically. In conclusion, appropriate ways to respond to the difficult demographic situation in the country are sought and suggestions and recommendations are given for ways to stop the unfavorable demographic processes and trends.

Keywords: demographic processes, catastrophe, emigration, youth, policy.

АКТУАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ И ЕМИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ В БЪЛГАРИЯ

Румяна Буджева

Институт по философия и социология, Българска академия на науките, r.budjeva@gmail.com

Резюме: Състоянието на България все по-рядко е определяно като „криза“ и все по-често – като „срив“ и дори „необратима катастрофа“. В условията на установили се като трайни и все по-задълбочаващи се негативни демографски тенденции, като: трайно намаляване на броя на населението, застаряване, понижаване на раждаемостта, изостряне на дисбаланса в териториалното разпределение на населението и др., проблемът за ролята на младите хора в демографските процеси е особено актуален. Ето защо, в настоящата статия ще разгледаме по-подробно връзката между актуалните демографски процеси и тенденции в България от една страна, и нагласата за емиграция на младите хора, от друга. Акцентът е върху младите хора, тъй като мерките насочени към тях са от особено значение в дългосрочен план. Именно кохортата между 18 и 38 годишните би могла да даде евентуално тласък за прекъсване на негативните демографски тенденции и оцеляването на българите. За да направим обосновани заключения, изводи и препоръки за преодоляване на тези негативни тенденции, още в началото ще направим кратък обзор на актуалната демографска ситуация. На базата на богата статистическа информация и данни от Националния статистически институт, както и на основата на резултати от актуални социологически изследвания по темата, правим заключения не само относно съвременните демографски, но и за емиграционните процеси и нагласи на младите хора в България. Специално внимание се обръща на засилената нагласа на младите хора за емигриране, както и тяхната цялостна ценностна ориентация, касаеща репродуктивното им поведение, желанието да имат деца, отношението към семейството, кариерата, бъдещето и др. Тези сериозни предизвикателства са разгледани както в демографски, така и в политически смисъл. В заключение се търсят подходящи начини за реагиране на тежката демографска ситуация в страната и се дават предложения и препоръки за пътища за спиране на неблагоприятните демографски процеси и тенденции.

Ключови думи: демографска катастрофа, емиграция, млади хора, политика

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Темата за демографската ситуация в България отдавна вълнува съзнанието на всеки българин, като се асоциира с надеждата за бъдещето или страха от физическото изчезване на народа ни. Състоянието на България все по-рядко е определяно като „криза“ и все по-често – като „срив“ и дори „необратима катастрофа“. И действително, дори беглият поглед върху основните демографски показатели - раждаемост, смъртност, плодовитост, възраст, миграция и др. дава ясно да се разбере, че основания за опасения действително има. В условията на установили се като трайни и все по-задълбочаващи се негативни демографски тенденции, като: трайно намаляване на броя на населението, застаряване увеличаване на смъртността, понижаване на раждаемостта, изостряне на дисбаланса в териториалното разпределение на населението и др., ролята на младите хора в демографските процеси е особено важна. Именно кохортата между 18 и 38 годишните би могла да даде евентуално тласък за прекъсване на негативните демографски тенденции и оцеляването ни като нация. Ето защо, в настоящата статия ще разгледаме по-подробно връзката между демографската ситуация в България от една страна, и нагласата за емиграция на младите хора, от друга. За да направим обосновани заключения и изводи за предизвикателствата стоящи пред демографската политика, ще се направим кратък обзор на актуалната демографска ситуация и процеси, на чийто фон се формира и осъществява тази политика. На базата на богата статистическа информация и данни от Националния статистически институт, както и на основата на резултати от актуални социологически изследвания по темата, правим заключения не само относно съвременните демографски, но и за емиграционните процеси и нагласи на младите хора в България.

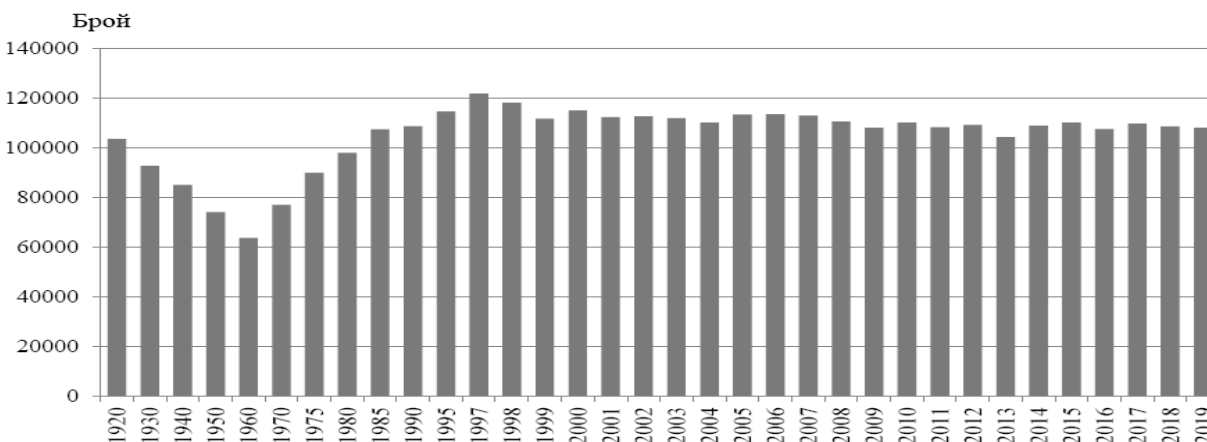
2. АКТУАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ ТЕНДЕНЦИИ

• Смъртност

Общо за ЕС-28 коефициентът на смъртност през 2018 г. е 10.3%. Равнището на общата смъртност на населението в България е най-високо сред държавите членки - 15.5%. Освен в България значително по-висока от средната за ЕС-28 е стойността на този показател само в Латвия - 15.0%, и Литва - 14.1%.

Броят на умрелите лица през 2019 г. е 108 083. Спрямо предходната година броят на умрелите намалява минимално (с 0.4%), но все пак нивото на общата смъртност продължава да е все така високо, както и в предходните 20 години. (НСИ, 2020 (а)).

Фигура. 1. Умрели през периода 1920 - 2019 година

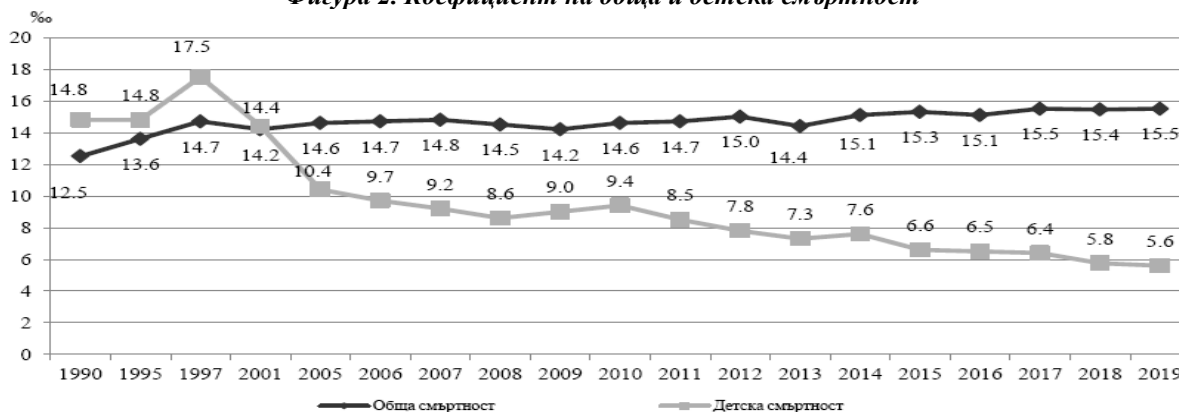

Източник: НСИ, 2020 (а)

По отношение на регионалното разпределение, продължават и силно изразените различия в смъртността сред градското и селското население. Коефициентът на смъртност е по-висок в селата (21.6%) отколкото в градовете (13.3%).

През 2019 г. коефициентът на *детска смъртност* е 5.6%. В България са починали 342 деца на възраст до една година. За сравнение, през 2001 г. коефициентът на детска смъртност е бил 14.4%, а през 2018 г. - 5.8%, като продължава трайната тенденция на неговото намаляване. (НСИ, 2020)

Фигура 2. Коефициент на обща и детска смъртност

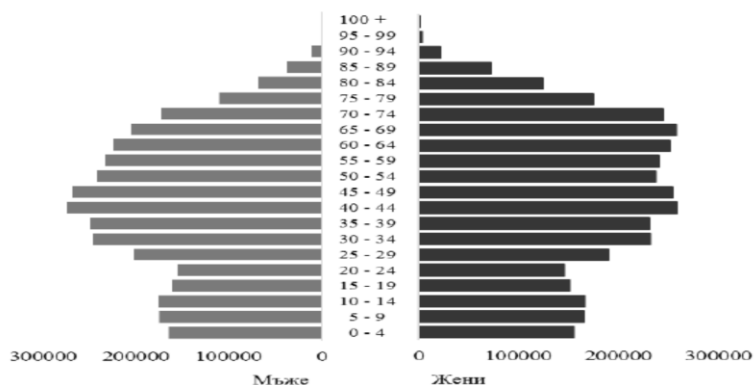

Източник: НСИ, 2020 (а)

• **Застаряване и възрастова структура на населението**

Общо за ЕС-28 относителният дял на населението на 65 и повече навършени години е 20.0%. Най-висок е този дял в Италия (22.8%), следвана от Гърция (22.0%), Португалия и Финландия (по 21.8%). Общо в девет страни, включително и България, дялът на възрастното население е над 20.0%. (НСИ, 2020). И през 2020 г. продължава процесът на застаряване на населението. В края на 2019 г. лицата на 65 и повече навършени години са 1 504 088, или 21.6% от населението на страната. В сравнение с 2018 г. дялът на населението в тази възрастова група нараства с 0.3 процентни пункта. На Фиг. 3 е представена възрастовата пирамида на структурата на населението по пол и възраст, която илюстрира добре процесите на застаряване в страната ни към днешна дата. (НСИ, 2020 (а))

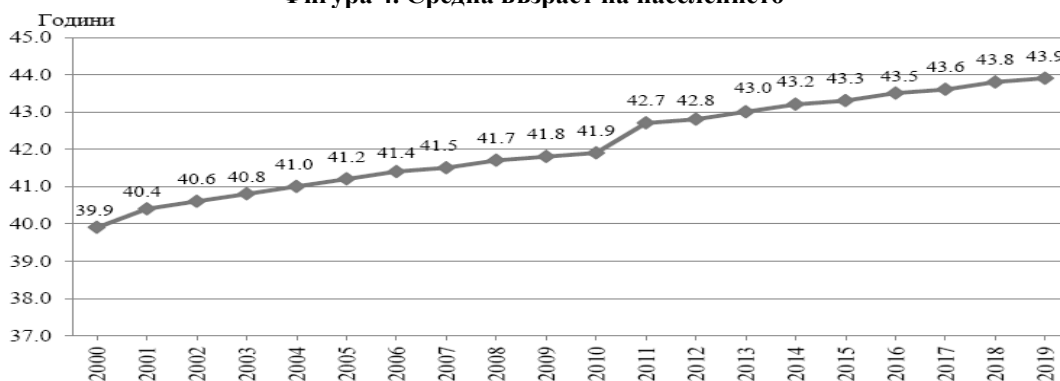
Фигура 3. Възрастова структура на населението към 31.12. 2019 г.

Източник: НСИ, 2020 (а)

Застаряването на населението води до повишаване на неговата средна възраст, която от 40.4 години през 2001 г. нараства до 43.9 години в края на 2019 година. (НСИ, 2020 (b)).

Фигура 4. Средна възраст на населението

Източник: НСИ, 2020 (b)

- **Териториални дисбаланси**

Към 31.12.2019 г. в градовете живеят 5 125 407 души, или 73.7%, а в селата - 1 826 075 души, или 26.3% от населението на страната. Към края на 2019 г. населените места в България са 5 257, от които 257 са градове и 5 000 – села. Населените места без население са 171. Най-голям е техният брой в областите Габрово, Велико Търново и Кърджали - съответно 63, 58 и 11. В 1 192, или в 22.7% от населените места, живеят от 1 до 49 души включително. С население над 100 хил. души са шест града в страната, в които живеят 34.6% от населението на страната. Само две области - София (столица) и Кърджали, увеличават населението си през 2019 г. спрямо 2018 г. - съответно с 0.1 и 3.5%. При всички останали области има намаление, като най-голямо е за областите Видин - с 2.4%, и Монтана - с 2.0%. (НСИ, 2019).

3. ЕМИГРАЦИОННИ ПРОЦЕСИ

През последните 30 години България се превърна в страна, която постоянно генерира емиграция. По данни от последните преброявания на населението, общият брой на децата и младите хора до 34 г. е намалял с 1 069 906 от 1991 г. насам. Хората на възраст между 20 и 39 години са се стопили с 224 881 за периода 1991 – 2011 г. (между двете последни преброявания на населението през 2001 и 2011 г.) (НСИ, 2011; НСИ 2001). Фокусирайки се конкретно върху емигриращите млади хора се разкрива също доста обезпокоителна картина. По данни на Евростат, годишно страната ни напускат между 25 и 28 хиляди души на възраст между 25 и 39 години (Eurostat, 2019). Според официалната статистика, само през 2019 г. 27 708 души са заминали да живеят в чужбина, като едва 562 от тях са над 60 години, а останалите са деца и хора в активна трудова възраст (НСИ (б), 2020). Емигриралите лица между 20 и 45 г. са над 16 081. Потвърждение за задълбочаващите се негативни тенденции, намираме и в проведеното от Световна банка изследване за предизвикателствата пред пенсионните системи в различните страни за последните 15 години. В него се регистрира факта, че населението на България в най-активната трудова и житейска възраст – между 30 и 35 г., се е стопило най-много в сравнение с всички останали изследвани страни в ЕС (с 18 %). (World Bank, 2017). За трите десетилетия от началото на прехода към демокрация, над 2 млн. българи са емигрирали от страната. Около 27 % от хората в България биха емигрирали веднага, ако им се отвори възможност да работят в чужбина (Изследването е с национална представителност, като са включени 1200 лица.) (КТ „Подкрепа“, 2017). Според данни от друго национално представително проучване, близо 400 000 високообразовани и квалифицирани българи искат да напуснат страната (24 часа, 2018). Според това проучване около 17 % от хората между 15 и 55 г. възраст имат намерение или конкретни планове да емигрират в близко бъдеще (което в абсолютен брой представлява приблизително 673 726 души) (Expert.BG, 2015). Въпреки резонния скептицизъм относно техния действителен брой, основната тенденция на увеличаване на броя на желаещите да емигрират остава факт.

4. НАГЛАСИ И МОТИВАЦИЯ НА МЛАДИТЕ ХОРА ЗА ЕМИГРАЦИЯ

Какво стои зад така изразената готовност за напускане на България? Кои са най-често срещаните изтласкващи и съответно – задържащи фактори, които определят мотивацията на младите хора за емиграция? Нарастването на желанието на хората да живеят в чужбина безспорно има връзка и с факта, че страната ни отдавна вече е член на ЕС и достъпът до европейския пазар на труда е свободен. Очевиден фактор е също така и несравнимо по-високото заплащане и по-добрите условия на труд. Сравнението между данните за този показател, изследван в две сравнителни проучвания (БАН, 2016 и БАН, 2018) показват, че може да се направи паралел между мотивите за задържане или напускане на страната. Преди 2007 г. (годината, в която България е приета в ЕС) *мотивиращите фактори за оставане в България се свеждат основно до:*

- Привързаност към семейството;
- Позитивни очаквания за подобряване условията на живот;
- Наличие на бизнес или добра работа,
- Собствено жилище.

Факторите, които са мотивирали хората да вземат решение за емиграция са били повече с краткосрочен икономически характер:

- Търсене на по-добро заплащане,
- По-висок стандарт на живот;
- Семейни причини (подпомагане на близките);
- Професионална реализация;
- Придобиване на опит;

- Желание да се опознае света.

Тринадесет години след като България става член на европейската общност, основните причини мотивиращи решението за напускане на страната общо взето остават едни и същи, макар през последните 10 години да са с по-малка тежест, изместени от мотиви като „просто искам да избягам оттук“ и „искам да живея в нормална страна“. (Press Report, 2017) Споменатото изследване на AFIS, проведено през 2018 г. доказва недвусмислено, че намерението за емиграция е свързано с възрастта. Най-засилен е стремежът при хората между 18 и 30 г. които, както бе споменато, са 36 % сред желаещите да напуснат България. Да не забравяме, че името това е контингентът в най-фертилна възраст. Има основание да се смята, че в преобладаващия случай образователната миграция е разглеждана като етап от трайна социализация извън страната – общо 77 % от запитаните млади хора изобщо не свързват бъдещите си житейски планове с родината си:

- 62 % от запитаните отговарят, че след завършване на образованието си в чужбина ще търсят работа по придобитата специалност извън България;
- 12 % възнамеряват да продължат учението си за по-висока степен в чужбина;
- 3 % са готови да си намерят каквато и да било работа там, само да не се върнат в страната си. (AFIS, 2018)

Мотивиращите фактори, които определят окончателното решение за емигриране или оставане в родината са въпрос на ценности. Дали някой ще предпочете примерно по-високата заплата и стандарт на живот като водещ фактор определящ бъдещата му жизнена стратегия, е именно такъв въпрос на ценностни приоритети и светоглед. Агенция AFIS е провела сравнително изследване на ценностните нагласи за емиграция на младите хора, като за сравнение са използвани данни от представително политическо и социално изследване от средата на 2013 г. и споменатото вече изследване „Потенциал за миграция към други страни“ от 2018 г. За времеви диапазон от 5 години между провеждането на двете изследвания, сравнителният анализ регистрира значителна промяна на ценностните нагласи у изследваните лица. На базата на изследването от 2018 г. може да се обобща, че са видими известни промени в нагласите и ценностните ориентири на респондентите, без тази констатация да се приема за базисна или генерализираща. Особено впечатление прави промяната на мястото на идеали като „родината“ и „семейството и децата“ в ценностната система на българина. За пет години една пета от изследваните лица са отстъпили от позицията, че няма по-важно нещо от „родината и родното място“, а спад от 8 процентни пункта е забележим при дефиниране на нагласата относно „семейството и децата“. (AFIS, 2018). Подобна промяна в ценностната система на младите българи е регистрирана и в изследването на агенция „Ноема“ от 2016 г. Промяната в семейния модел и репродуктивното поведение са станали вече тенденция. Според данните от това проучване, младите българи залагат повече на кариерата и не мислят за деца. Едва една четвърт (26 %) от двойките на възраст между 18 и 35 години имат деца, а повече от половината (56 %) от тях, които нямат деца, не планират да имат. Моделът за семейство с едно дете се затвърждава, сочи проучването. По-голямата част (61 %) от двойките с деца имат по едно дете, а всяка трета двойка (35 %) има две. Проучването показва също, че *създаването на семейство не е водещ приоритет за младите двойки*. Както партньорите без деца (34 %), така и тези с деца (33 %) *поставят правенето на кариера на първо място*. На второ е създаването на семейство (съответно 21 % и 13 %). Важна роля за промяната в семейния модел играе и сложната икономическа обстановка. Липсата на финансова стабилност е сериозен фактор за ограничаване на броя деца в семейството. Данните показват и някои осезаеми разлики в нагласите на двойките с деца и тези без. Над половината от младите двойки без деца (54 %) са убедени, че семейството пречи на успешната кариера. За разлика от тях, повечето хора с деца (61 %) вярват, че семейството не е спънка за професионално израстване. На базата на тези данни връзката между промяната в семейните модели, емиграционните нагласи на младите хора, готови всеки момент да напуснат страната, и все по-задълбочаващите се негативни демографски тенденции става особено ясна. Когато става въпрос за млади хора във фертилна възраст, това означава поколения деца родени в чужбина, които вероятно никога няма да почувстват България своя родина.

5. ОТГОВОРЪТ НА ДЪРЖАВАТА НА ДЕМОГРАФСКАТА КРИЗА В БЪЛГАРИЯ

Как държавата отговаря на тези остри демографски проблеми? Как се стреми да задържи младите хора в България и да ги мотивира да имат повече деца? Демографската политика най-често се определя като система от нормативно регламентирани мерки на държавата, отразяващи възгледите и целите на публичната власт в областта на демографските явления и процеси, и тясно свързани с тях други области. (Славейков, 2016). България е една от малкото страни в Европа, която има разработени и приети дългосрочни, комплексни стратегически документи в отговор на демографските предизвикателства. Както е посочено в доклада на бившият министър на труда и социалната политика Хасан Адемов: „Демографската политика е

управленски и административен подход, средство за идентифициране и изпълнение на комплексни управленски мерки за по-балансирано демографско развитие на населението и за дългосрочно адаптиране на всички секторни политики към демографските промени и предизвикателства с цел запазване на устойчив икономически растеж на страната.“ (Адемов, 2017)

За съжаление обаче, видимите ефекти и резултати от тази политика са на практика... нулеви, както демонстрирахме по-горе с изнесените статистически данни. Вярно е, че демографските процеси се отличават с голяма инерционност и за да се появят някакви промени би отнело доста време, но почти никога от измерваните редовно основни демографски показатели не бележи трайна тенденция към подобрене – точно обратното. Реално, българският отговор на демографските проблеми, засега е да се сформира междуведомствена комисия с представители на всички министерства. Това обаче далеч не са действията, от които имат нужда младите българи – примерно за да се почувстват по-стабилни и да пожелаят да имат (още) деца. Според мнението на проф. Славейков от СУ: „Обикновено у нас стихийно се предприемат мерки в тази насока, които обаче не дават желаните резултат и днес демографската криза може определено да се нарече „катастрофа“ от гледна точка на близкото и на по-далечното бъдеще на страната ни.“ (Славейков, 2016). Оказва се, че държавата е безпомощна при решаването на такъв въпрос от най-голямо национално значение. Предизвикателствата, отправени от демографските факти и процеси срещат невъзможността и неспособността на всички управляващи от 30 години насам да вземат незабавни и кардинални мерки. Тази липса на интерес към остри демографски проблеми и емигрантска вълна личи особено силно през последните 10 години, по време на управлението на ГЕРБ. Липсата на адекватни действия в отговор на демографските предизвикателства граничи с национално предателство. Явното negliжиране на проблема, който би трябвало да е първостепенен приоритет за всяко правителство; избутването му в периферията на политическите програми и действия на всички партии е явно доказателство за липса на политическа воля, без която не би могла да се реализира успешно нито една политика. Откъслечните, несистематични и финансово необезпечени мерки навеждат на мисълта за пълна липса на политическа воля. Защо ГЕРБ, като една от най-популистките партии, не направи достатъчно за да върне младите хора обратно в родината, а напротив – по време на тяхното управление емиграцията на млади хора преживя истински разцвет, превръщайки се на практика от емиграция в евакуация? Оказва се, че предизвикателствата пред оцеляването на България – не просто като работоспособно население, а като нация, като култура и традиции не вълнува сериозно политическия елит. Заплахата от изчезването на цял народ идва не само от естествените демографски процеси, но най-вече от решенията, действията и политиките на същият този политически елит.

6. ПРЕПОРЪКИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Какво може да се направи при това положение? Какъв е потенциалът за развитие на една адекватна и ефективна демографска политика? Спирането или дори обръщането на тенденцията на интензивна депопулация, застаряване и обезкървяване на нацията, е възможно само ако се оздрави и „нормализира“ самото общество. Най-доброто, което може да направи държавата за младите си хора – за да ги привлече да останат в родината си, или да се върнат в нея, е да се осигурят условия за нормално и смислено съществуване; да се чувстват те реализирани, финансово стабилни и независими, да чувстват пълноценен живота си, а не само да оцеляват. Да имат не просто работа и препитание, а да чувстват, че реализирайки призиванието си са полезни и необходими. Да усещат, че гласът им се чува и мнението им има значение. Да живеят в една устойчива и подходяща среда, за да отглеждат и възпитават своите деца. Да се сведе корупцията във всички области на живота до минимум. Да се гарантират и спазват всички човешки и граждански права и човек да чувства, че държавата наистина го защитава, а не само изисква от него. Когато има ясни правила в обществото и индивидът може да гради собствените си житейски планове и стратегии в една регламентирана и защитена от закона среда. Когато човек има ясни перспективи за лична и професионална реализация, финансова стабилност и просперитет, които ще доведат до възможност да се правят смислени и желани жизнени планове за бъдещето, а не до откровеното желание да емигрира – „просто за да избягам оттук“. На практика това означава, че докато обществото ни не се „излекува“ от уродливите форми на демокрация, младите хора ще търсят късмета си и ще виждат бъдещето на своите деца далеч от родината.

ЛИТЕРАТУРА

Агенция „Ноема“ (2016). Проучване: „Съвременните двама“, Агенция „Ноема“
Агенция AFIS (2018). Проучване: „Потенциал за миграция към други страни от Европейския съюз“, AFIS
Адемов, Х., (2017). „Демографската политика в република България – от предизвикателства към възможности“, МТСП, <http://www.mlsp.government.bg/bg/news/> <20.09.2020>

- БАН, Институт по икономика, (2016) Проект: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“, Първи етап - 2016, София.
- БАН, Институт по икономика (2018) Проект: „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“, Втори етап - 2018, София.
- КТ „Подкрепа“ (2017) Проект: „Подкрепа за достоен труд“ за изследване на нагласите за работа в чужбина, КТ „Подкрепа“, София.
- НСИ (b) (2020). Население – демография, миграция, и прогнози, <https://www.nsi.bg/>
- НСИ (a) (2020). Население и демографски процеси през 2019, www.nsi.bg <17.09.2020>
- НСИ (2001). Преброяване на населението 2001 г.: <http://www.nsi.bg/Census 2001/> <17.09.2020>
- НСИ (2011). Преброяване на населението и жилищния фонд на Р България 2011, <http://www.nsi.bg> <17.09.2020>
- НСИ (2019). Статистически справочник, Национален статистически институт, София, 2019
- Славейков, П. (2016). Концепция за демографска политика на България: <http://bgdemography.eu/index.php/publikatzii/74-kontzeptziya-za-demografska-politika-na-balgariya> , <17.09.2020>
- 24 часа, 2018, „400 000 високообразовани българи искат да емигрират“, <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=2122812> ; <17.09.2020>
- Eurostat (2019) Population, Regional migration statistics, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/> <17.09.2020>
- Expert.BG (2015). „193 000 българи може да напуснат България през следващите години“, <http://news.expert.bg/n435660> ; <18.09.2020>
- Press Report (2017) „Близо 20% от българите в трудоспособна възраст искат да емигрират“, <http://bg.press-report.net/clanek-11951720-blizo-20-ot-blgarite-v-trudosposobna-vzrast-iskat-da-emigrirat> ; <15.09.2020>
- World Bank (2017). „Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth.“: <http://web.worldbank.org/wbsite/external/topics/extsocialprotection/extpensions/> <14.09.2020>